

## Vývoj slovní zásoby v oblasti derivace v historii

Tato práce rozebere vývoj slovní zásoby zejména v oblasti derivace. Rozepíšeme se o obdobích, ve kterých se finština nejvíce vyvíjela, o důležitých autorech, kteří v těchto obdobích působili a jaký měli přínos. V poslední části práce vyjmenujeme derivační sufixy, které byly v daných obdobích nejproduktivnější a přidáme jednotlivé příklady s překlady, u některých se i více rozepíšeme. Čerpat budeme z knih *Suomea ennen ja nyt* od Laily Lehikoinen, *Kirjasuomen kehitys* od Leily Lehikoinen a Silvy Kiuru, sborníku o Eliasi Lönnrotovi v článku *Elias Lönnrot kielimiehenä* a článku z jazykovědného turkuského časopisu *Sananjalka - Nominikan-taisten verbijohdosten rakennemalleja* od Leeny Kytomäki.

Vývoj finského jazyka se v odborné literatuře nejčastěji dělí do čtyř období. Prvním, nejstarším je období rané finštiny (*varhaissuomen kausi*), které končí přibližně rokem 1540, kolem kterého se můžeme setkat s psanou finštinou, v minulém období totiž neexistovala tradice psaného jazyka. Tímto rokem začíná období staré finštiny (*vanhan suomen kausi*), ve kterém se finština, zejména ta psaná, vyvíjí o něco rychleji. Ke konci tohoto období, tedy ke konci 18. století vznikají slovníky (finsko-latinsko-švédské) od Daniela Juslenia (roku 1745) a Kristfrida Ganandera (v letech 1786-1787), z nichž čerpá pro tvorbu svého vlastního slovníku mimo jiné i Elias Lönnrot, a které jsou předzvěstí rychlého vývoje finského jazyka v období současné rané finštiny (*varhaisnykysuomen kausi*). Toto období je ze všech nejkratší, trvalo přibližně jen 50 let (cca 20. - 70. léta 19. století), ale zároveň nejdůležitější právě v rámci vývoje spisovného finského jazyka a vytváření nových slov. Čtvrtým obdobím je období současné finštiny (*nykysuomen kausi*), které trvá zhruba od 80. let 19. století dodnes. V 80. letech už totiž o finštině můžeme hovořit jako o vyvinutém jazyku, který splňuje všechny aspekty kulturního jazyka a jazyka vzdělanosti.<sup>1</sup>

Nejdůležitějšími se tedy z hlediska vývoje slovní zásoby zdají být období staré finštiny a období současné rané finštiny. V období staré finštiny se objevují první finsko-jazyčné tisky spojené zejména s křesťanstvím. Nejplodnějším autorem tohoto

---

<sup>1</sup> LEHIKOINEN, Laila. *Suomea ennen ja nyt: Suomen kielen kehitys ja vaihtelu*. Loimaa: Finn Lectura, 1995.

období byl otec finského jazyka Mikael Agricola, který byl prvním, kdo systematicky tvořil finskou slovní zásobu. Zhruba 60% jím vytvořených slov se dodnes používá a většina z nich je součástí ústřední slovní zásoby. Vytvořil v podstatě skoro celou slovní zásobu týkající se náboženství a používanou dodnes.<sup>2</sup>

Častým prostředkem, který využíval k vytváření nových slov, byla derivace. U adjektiv byl nejčastějším derivačním sufixem *-llinen*: *armollinen* „milosrdný“, *autuaallinen* „blažený“, *hengellinen* „duchovní, církevní“, *ihmeellinen* „zázračný“, *jumalallinen* „božský“, *kunniallinen* „po-, čestný“, *lihallinen* „tělesný“, *maallinen* „pozemský, světský“, *ruumiillinen* „tělesný, fyzický“, *taivaallinen* „nebeský“, *täydellinen* „úplný, dokonalý“, *uskollinen* „věrný“. Běžnými derivačními sufixy byly u Agricoly i deverbální *-vainen* a *-matoin* (ve tvaru *-matoin*): *armahtavainen* „dávající odpuštění“, *kuolevainen* „smrtný“, *kärsiväinen* „trpící“, *uskovainen* „věřící“, *kuolematoin* „nesmrtelný“, *loppumatoin* „nekonečný“, *mittaamatoin* „nesmírný“, *uskomatoin* „neuvěřitelný, zázračný“. Agricola i běžně používal derivační složku *-eA*, které se dnes mnohem využívá mnohem méně. Další důležité nominální a slovesné deriváty v oblasti náboženství jsou například: *luoja* „stvořitel“, *vapahtaja* „osvoboditel“, *lunastaja* „Vykupitel, Spasitel“, *siunaus* „požehnání“, *ehtoollinen* „Svaté přijímání“, *laupeus* „milosrdenství“, *kadotus* „zatracení, peklo“, *kiusaus* „pokušení“, *lohdutus* „útěcha“, *armahtaa* „odpustit“, *auttaa* „pomoci“, *hukkua* „ztratit se“, *kirota* „proklínat“, *lunastaa* „vykoupit, spasit“, *pelastaa* „spasit“, *pyhittää* „posvětit“, *rukoilla* „modlit se“, *tunnustaa* „přiznat (se)“, *uskoa* „věřit, důvěřovat“, *uskaltaa* „odvážit se“, *virvoittaa* „vzkřísit“, *voittaa* „přemoci“, *ylistää* „velebit“. Tvořil i slovní zásobu v oblasti práva, je však docela možné, že finské pojmy již existovaly a Agricola je jen zapsal. Jedná se například o tyto nominální a slovesné deriváty: *asetus* „nařízení, výnos“, *julistus* „prohlášení, deklarace“, *tuomari* „soudce“, *syytön* „nevinný“, *rikos* „zločin, trestný čin“, *petos* „podvod“, *rikollinen* „trestní, zločinný, pachatel“, *varas* „zloděj“, *omaisuus* „majetek“, *vastaja* „odpůrce“, *kanne* „obžaloba“, *todistus* „svědectví“, *oikeus* „právo, spravedlnost“, *vääryys* „nespravedlnost“, *kohtuus* „přiměřenost, střídmost“, *totuus* „pravda“, *rangaistus* „trest“, *sovinto* „smír, dohoda“,

---

<sup>2</sup> LEHIKONEN, Laila, KIURU, Silva: *Kirjasuomen kehitys*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 1998. Str. 139.

*määrätä* „u-, stanovit“, *pidättää* „zadržet, zatknout“, *ratkaista* „rozhodnout, vy-, řešit“, *säättää* „na-, řídit, ustanovit“, *todistaa* „svědčit“, *tuomita* „roz-, od-, soudit“, *vangita* „zadržet, zatknout“, *vannoa* „přísahat“.<sup>3</sup>

Dalším velmi významným tvůrcem slov byl Elias Lönnrot, jehož záběr byl široký a je tak nazýván druhým otcem finského jazyka. Ten však žil až o tři století později, v období současné rané finštiny, ve kterém prošla finština velmi rychlým vývojem. Pro vývoj v oblasti slovní zásoby je důležité, že Elias Lönnrot vytvořil rozsáhlý švédsko-finsko-německý slovník, který byl ústředním slovníkem současné a současné rané finštiny až do 50. let 20. století. Vymýšlel nová slova pro různé obory, která se často objevovala v jeho časopise *Mehiläinen*. Lönnrotem vytvořených 300-400 slov je součástí dnešní ústřední slovní zásoby. Například tři čtvrtiny biologických pojmů, které se dnes používají, je z jeho dílny. Vynesl na světlo skutečnost, že ve finštině neexistují výrazové prostředky pro známé pojmy, často takové, které ve švédštině fungovaly zcela normálně. Byl takovou autoritou ve tvoření nové slovní zásoby, že když byla objevena neexistence nějakého finského názvu pojmu, všichni se obraceli hlavně na něj a prosili jej o návrhy a komentáře. Ne všechna slova vytvářel Lönnrot sám, ale do spisovného jazyka přenášel slova z různých dialektů, se kterými byl obeznámen díky svému cestování a sběru všelikých informací po celém Finsku. Elias Lönnrot přihlédl k derivaci jako k vlastnímu finskému slovotvornému prostředku a sledoval, co se děje se slovotvornými kmeny, když se k nim připojují derivační sufixy. Všiml si určitých pravidelností a ve svém slovníku je sepsal tak, aby se daly snáz vytvářet novotvary další. Rozepsal se o společných slovotvorných vzorech a vytvořil seznam derivačních sufixů, kterých si pak čtenáři mohli všimnout při četbě slovníku.<sup>4</sup>

V časopise *Mehiläinen* psal Lönnrot o různých tematických okruzích – například o lidových tradicích, poetice, matematice, medicíně, gramatice, historii, biologii, hudbě, zeměpise, apod., a vytvářel tak odpovídající slovní zásobu. Příklady derivátů z historie, společnosti a práva: *haaste* „výzva“, *irtaimisto* „movitý majetek“, *itsenäinen*

<sup>3</sup> LEHIKOINEN, Laila, KIURU, Silva: *Kirjasuomen kehitys*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 1998. Str. 140-141.

<sup>4</sup> LAAKSONEN, Pekka, PIELA, Ulla. *Lönnrotin hengessä: Eliäs Lönnrot kielimiehenä*. Helsinki: SkKS, 2002.

„samostatný, nezávislý“, *jäämistö* „dědictví“, *kansallisuus* „národnost“, *kiinteistö* „nemovitost“, *laillistaa* „uzákonit“, *neuvos* „rada“, *siirtolainen* „emigrant“, *ylimys* „šlechtic“. Z medicíny: *kuume* „horečka“, *laskimo* „tepna“, *solu* „buňka“, *valtimo* „tepna“. Z gramatiky: *kerake* „konsonant“, *lause* „věta“, *monikko* „plurál“, *pääte* „koncovka“, *sija* „pád“, *yksikkö* „singulár“, *ääntiö* „vokál“. Z biologie: *hede* „tyčinka“, *juurakko* „oddenek“, *luotti* „blizna“, *palho* „nitka“, *yksineuvoinen* „dvoudomé“. A z ostatních oblastí: *edistää* „prospívat“, *havainnollinen* „náзорný, obrazný“, *julkaista* „vydat tiskem“, *jäljennös* „opis, kopie“, *kirjallisuus* „literatura“, *kuvastin* „zrcadlo“, *luettelo* „seznam, rejstřík“, *muodostua* „utvořit se, skládat se“, *muste* „inkoust“, *myöntää* „uznat, připustit“, *neliö* „čtverec“, *ohje* „návod, instrukce“, *ongelma* „problém“, *palkinto* „cena, výhra“, *suudelma* „polibek“, *tahallinen* „úmýslný, záměrný“ a *uteliaisuus* „zvědavost“.<sup>5</sup>

Finština měla již zhruba v polovině 19. století velmi dobré postavení, ale chyběla právě slovní zásoba ve správě a právních záležitostech, nedostatek slov se objevoval i ve společenském životě či v jiných oblastech kultury. Slovní zásoba se tedy začala vytvářet s požadavkem, aby byla očištěna od všech cizích vlivů, což se samozřejmě nepodařilo naplnit, ale velká část práce se povedla. Nová slovní zásoba vznikala třemi způsoby. Slova se získávala z různých dialektů, pofinšťováním cizích slov, či využíváním vlastního materiálu v derivaci a kompozici. Vznikala tak spousta nových slov, ale ne všechna se ujala. V různých finsko-jazyčných časopisech se používalo třeba i patnáct různých výrazů pro jeden pojem, až se nakonec ustálil jen jeden. Například pro slovo *kolmio* „trojúhelník“ existovala ještě pojmenování *kolmisoppi*, *kolmekulma*, *kolmikolkka*, *kolmikulmio*, *kolmekulmio*, *kolmisivu*, *kolmisivuinen kuvake*, *kolmisivukas*, *kolmikanta*, *kolmilaita*, *kolmilma*, *kolmelma*, *kolmikko*. Či pro dnes používaný derivát *näytelmä* „hra, drama“ existovalo patnáct pojmenování, která vypadala následovně: *julkileikki*, *jätkytys*, *pele*, *katsantopeli*, *näyttöpeli*, *katselusnäkö*, *katselusnäytös*, *teeskelmä*, *kappale*, *kuvaus*, *kuvaelma*, *kuvailma*, *kuvaelu*, *kuvailemus*, *kuvail(l)us*, *kuvailuteos*. Nejoblíbenějšími nominálními derivačními sufixy byly: *-e* (*aate* „idea“, *esine* „předmět“, *kuume* „horečka“, *laite* „ná-, pří-, stroj, strojek“, *näyte*

---

<sup>5</sup> LEHIKOINEN, Laila, KIURU, Silva: *Kirjasuomen kehitys*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 1998. Str. 149-150.

„vzorek, ukázka“, *taide* „umění“, *tiede* „věda“), *-in* (*kirjain* „písmeno“, *kuvastin* „zrcadlo“, *soitin* „hudební nástroj“), *-(i)mO* (*laskimo* „tepna“, *näyttämö* „jeviště“, *valimo* „slévárna“), *-iO* (*kuutio* „krychle“, *kuvio* „obrazec, vzorec“, *neliö* „čtverec“, *säiliö* „nádrž, cisterna“, *ääntiö* „vokál“), *-jA* (*edeltäjä* „předchůdce“, *runoilija* „básník“, *säveltäjä* „skladatel“), *-kAs* (*arvokas* „cenný“, *itseks* „sobecký“, *osakas* „podílník, akcionář“), *-lA* (*kahvila* „kavárna“, *kylpylä* „lázně“, *ravintola* „restaurace“, *vankila* „vězení“), *-llinen* (*aattellinen* „ideologický“, *suhteellinen* „relativní, poměrný“, *taiteellinen* „umělecký“, *tieteellinen* „vědecký“), *-(l)mA* (*määritelmä* „definice“, *ongelma* „problém“, *näytelmä* „hra, drama“, *rakennelma* „struktura, konstrukce“, *unelma* „sen“), *-stO* (*arkisto* „archiv“, *kirjasto* „knihovna“, *laivasto* „lodstvo“, *tähdistö* „souhvězdí“) a slovesné derivační sufixy *-UtU-* (*antautua* „vzdát se“, *peräytyä* „ustupovat, couvat“, *tuhoutua* „zahynout, zajít“) a *-(t)U-* (*itsenäistyä* „osamostatnit se“, *yleistyä* „zveřejnit se, zobecnit se“).<sup>6</sup>

V 19. století se začaly dít výrazné změny – ze skupin slov se stávaly složeniny, ze složenin odvozeniny a odvozeniny se zkracovaly. Tyto procesy jsou ve finštině viditelné dodnes. Například tvoření odvozeniny ze složenin a skupin slov je vidno na příkladech: *tulevaisuus* „budoucnost“ < *tulevainen aika*, *tuleva aika*, *vastatulevaisuus*; *itsenäinen* „nezávislý, samostatný“ < *itseseisovainen*, *itsevaltainen*, *itsepäällinen*, *itsevarainen*; *soitin* „hudební nástroj“ < *soittovärkki*, *soittokone*, *soittokalu*, *soittoneuvo*. Zkracování se objevovalo převážně u takových derivátů, které přijímaly derivační sufixy *-vAinen*, *-vAisUUus*, *-minen*, *-mUs*, *-ntO*, viz příklady: *seuraavainen* > *seuraava* „další“, *hyödyttäväinen* > *hyödyllinen* „výhodný“, *asuvainen* > *asukas* „obyvatel“, *taitavaisuus* > *taitavuus*, *taito* „dovednost, schopnost“, *kestävääisyys* > *kestävyys* „stálost, výdrž“, *luotettavaisuus* > *luotettavuus* „spolehlivost, důvěryhodnost“, *mielikuivitelemisen* > *mielikuivitus* „fantazie“, *edestyminen* > *edistys* „pokrok“, *esittelemys* > *esitelmä* „referát“, *keskustelemus* > *keskustelu* „konverzace, rozhovor“, *puuttumus* > *puute* „nedostatek, nouze“, *jatkanto* > *jatko* „pokračování“.<sup>7</sup>

<sup>6</sup> LEHIKOINEN, Laila. *Suomea ennen ja nyt: Suomen kielen kehitys ja vaihtelu*. Loimaa: Finn Lectura, 1995. Str. 251-253.

<sup>7</sup> LEHIKOINEN, Laila. *Suomea ennen ja nyt: Suomen kielen kehitys ja vaihtelu*. Loimaa: Finn Lectura, 1995. Str. 254.

Ve knihách *Suomea ennen ja nyt* a *Kirjasuomen kehitys* jsou většinou zmiňovány jen nominální deriváty. Jinak je tomu u Leeny Kytömäki, která se v článku *Nominkantaisten verbijohdosten rakennemalleja* rozepisuje více o různých skupinách slovesných derivátů a u některých zmiňuje i historický vývoj. V 18. a 19. století se začal ustalovat sufix *-ele-* ve významu nazývat něco něčím, oslovovat. Ve slovnících Daniela Juslenia a Kristfrida Ganandera se objevují například deriváty *muoritella* „nazývat starou paní, babkou“ či *nimitellä* „nazývat“. Ve slovníku Kustaa Renvalla z roku 1826 objevíme sloveso *lapsitella* „nazývat dítětem“, které má u Juslenia a Ganandera ještě význam chovat se jako dítě. Lönnrot zmiňuje běžná slovesa *sinutellä* „tykat“ a *teitellä* „vykat“, která se však v jeho době ještě mohou zapisovat i jako *sinuttaa* a *teitittää*.

Produktivní začal být i sufix *-stA-*, který se připojuje například ke kaptativním odvozeninám (tedy takovým, které vyjadřují sběr či lov). V 18. a 19. století byl na úrovni sufixu *-stA-* ještě derivační sufix *-tA-*. U všech autorů slovníků z tohoto období (tedy Juslenius, Ganander, Renvall a Lönnrot) byla naprosto synonymní slovesa *kalata* a *kalastaa* „chytat ryby“. V Lönnrotově slovníku nalezneme například slovesa: *helistää* „lovit perly“, *hiirestä* ~ *hiiriä* „chytat myši“, *huorastaa* „vyhledávat prostitutky“, *jänistä* „lovit zajíce“, *karhustaa* „lovit medvědy“, *krapustaa* „lovit raky/kraby“, *linnustaa* ~ *linnuta* „lovit ptáky“, *marjastaa* „sbírat bobule“, *metsästä* ~ *metsästä* „lovit“, *pojastaa* „lovit chlapce“, *rahastaa* „vybírat peníze“, *tytöstää* „lovit dívky“. V dnešní finštině se však vyskytují jen slovesa *kalastaa*, *marjastaa*, *linnustaa*, *metsästä* a *rahastaa*. Tento sufix se připojoval většinou jen ke dvouslabičným slovům.

Již od Juslenia se začínají objevovat tzv. stavová slovesa, která přijímají derivační sufix *-Oitse-*. Ten je však v dnešní finštině téměř vymizelý a je nahrazen sufixem *-Oi-* například u slovesa *ahkeroita* > *ahkeroida* „pilně pracovat“. Poslední skupinu derivátů, které Leena Kytömäki zmiňuje jako rozvíjející se v období 18. a 19. století, tvoří slovesa s derivačním sufixem *-ntA-*, který v tomto případě vyjadřuje překládání do určitého jazyka. Vznikla slovesa *ruotsintaa* „přeložit do švédštiny“, *saksantaa* „přeložit do němčiny“, *suomentaa* „přeložit do finštiny“. Lönnrot přidal *ranskantaa* „přeložit do francouzštiny“ a na úroveň *ruotsintaa* a *saksantaa* postavil slovesa *ruotsittaa* a *saksottaa*.

V rejstříku jeho slovníku též bylo na úrovni slovesného derivátu *suomentaa* sloveso *suomistaa*.<sup>8</sup>

Práce se zabývala určitým úsekem finské jazykové historie, ve které se z finštiny stával jazyk kulturní. K tomuto docházelo především tvořením nové slovní zásoby v určitých oblastech kulturního života tak, aby se dostala na úroveň jazyků evropských. Cíle bylo dosaženo a dodnes se většina slov vytvořených jak Mikaelem Agricolou, tak Eliasem Lönnrotem (ale i mnohými dalšími) používá v ústřední slovní zásobě.

---

<sup>8</sup> KYTÖMÄKI, Leena. Nominikantaisten verbijohdosten rakennemalleja. *Sananjalka*. Turku: Suomen kielen seura, 1990, 32. Str. 57-62.